Kovács István: A gyermekkor tündöklete

Szent Ágoston gyónásától *(Vallomások)* Kassák Lajos *Egy ember élete* című zseniális, realista regényként is fölfogható *fölemelkedés*-történetéig, nem szólva Jean-Paul Sartre különleges hangulatú, a gyermekkorban fogant örökös lázadásáról (*A szavak*), az önéletírásnak számtalan válfaja van. Egy kissé leegyszerűsítve: legyen napló-forma vagy regény, ezekben a művekben a „dokumentum-értékű" írói (szociográfusi?) megformáltság, a gyakran fikciós történetté emelkedő valóság mit sem ér, ha az egészet nem irányítja – majd műalkotásként nem fogja keretbe – a *confessio*-jelleg. Az igazmondás, az önmagunkba való minél mélyebb *ásás* szépséges gyötrelme?

Inkább, ahogy a vallomás *megteremti* az elbeszélés hitelét. S ebből a szempontból az irodalmi mű formáját nem ismerő naiv parasztember, a *Vadon nőtt gyöngyvirág*ban emlékező Tamási Gáspár és az író-filozófus, Jean-Paul Sartre egymással rokon alkotó. Bár Farkaslaka sohasem költözhetik Párizsba, talán csak az írófivért jellemző „ész és bűbáj" mérkőzhetik az egzisztencializmussal, az önéletírások hitelét tekintve nagyon is szomszéd-várak. Azzá teszi őket a *szenvedély* – a természet, illetve a polgári lét elleni lázadás – intenzitása, a megélt s ábrázolt világ feszültségeit *belső feszültséggé* avató gyónó-káromkodó igazmondás.

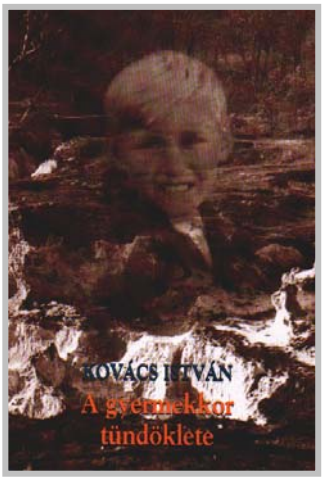

(A helyszín mint médium) A gyermekkor tündöklete akarva-akaratlan Kosztolányira emlékeztető *írói cím*. Költői aurája van, ami a visszahozhatatlan varázslatát juttatja eszünkbe. Csakhogy a jégcsákány alatti *felület* is tündöklik. Magyarán, a fényes hasadás csak első érzékelés: a tömbök kettéválását s a darabokat, szilánkokat kísérő villódzás valaminő *dráma* illúzióját kelti. Hiába a régmúlt mint fölfénylő, csaknem ötszáz éves nyelvemlék tisztasága, érzékletessége – „es o capui tindoclic, es fenlic dragalatos nomos gongockel" (1513) –, a közelmúlt szavainak „etimológiáját" a korra rárakodó megannyi *kóros* (történelmi) emlék is adja. Kovács István esetében például a háború, illetve az abban elveszített *apa hiánya*. Egy nemzedék – az *Elérhetetlen föld* költői (Kovács István, Utassy József) mellett nevezetesen Bella István – szenvedte ezt a mindmáig fájó hősi halált s egyben *személyes* veszteséget. Kovács első kötetének címadó verse, a *Havon forgó ég* – érezzük-e eme furcsa *tündökletet?* – épp a gyermekkort *bevezető* tragikus élmény rögzíti: „Vár jeltelen homlokú apám. / Hogy könnyebben megtaláljam, / tüzet gyújt a zubbonyában. // Csak egyensúlyom vesztem el, / ha egyszer partot érek, / szememben hordom halálát / a havon forgó égnek".

Ebben a metaforikus világban, amelyben a „meztelen nyár" akár *lángvert ka-*

Kortárs Kiadó
Budapest, 1998
152 oldal

tona is lehet – még akkor is, ha többé-kevésbé szerelmesversről van szó –, a szavak megdideregnek, s az így óhatatlanul nyelvbilincsként is funkcionáló megfeszítettségérzet baljós jövőt sugall. Még a fölvett *Tamási Áron*-maszk sem tudja elfedni – jóllehet a vers gyöngébb befejezése ennek ellentmond –, hogy *mindig* „zuhanni készülő [a] madár", és „csőrében fekete [a] gyöngy". Ám a *Havon forgó ég* (1973) című kötet nem csupán az életrajzot alapozó *feketékkel* kapcsolható *A gyermekkor tündöklete*hez, hanem az utószóként *eligazító* – versmagyarázó? – *Korai önéletrajz* szerepeltetésével is.

Ez a több mint negyedszázaddal ezelőtti szöveg lesz az új prózakötet – lírai hangoltságú önéletrajz – első fejezete. Meglepetésként? Meglepetésként bizony, hiszen az ilyen hosszú vajúdásnak nem mindig van meg az eredménye. Az írói tanácstalanság a késedelem oka – az elhúzódó „szüzesség" bátortalanságra vall –, vagy a prózaírás pótlékaként megélt Stachura-verspróza–regény *(Szekercelárma)* leleményes líra-zenéjével kielégült *fordítói* öröm?

Akárhogy is alakult, bármily nagy időközökkel született is meg az önmagát az ártatlanság korába visszaálmodó, a *szürke* kort karakteres színekkel ecsetelő író önvallomása, *A gyermekkor tündöklete* unikum. Korrajz és legszemélyesebb jellegű vallomás. Mindvégig a *nyelvkereső izgalom hatja át arra* a helyzetre, a groteszknél is groteszkebb – ám *hősinek* föltüntetett – korvalóságra kellett az írónak *igaz* szavakat találni. Az egészet ez a kontraszt feszíti. Meg a nézőpont váltogatása: a gyermekfejjel megélt (mostanra vonatkoztatva nyilván visszastilizált) helyzetet a hűvösen-pontos, ám a lírai hangulatú mondat körén belül maradt narrátor (a felnőttfejjel józan én) „értelmezi". (Csak nagy ritkán gondolom, hogy az ötvenes éveket *bájjal* kicsúfoló *gyermekszáj* utólagos felnőtt-kommentár.)

A nézőpont váltogatása? Hogy egyértelműbb legyen a két „stilizációs" szerep, nem árt azonnal leszögezni: a véletlen hozta – mutatis mutandis – *Varázshegy*gyel szembeni *varázsvölgyet:* az Állami Fodor József Szanatórium *zárt,* a beteg társadalomnak itt esszenciaként megjelenő különleges világát – furcsa egzisztenciájú, „kitoloncolt", pontosabban: ebbe a föltörhetetlen burokba kényszerített embereit – az *ítélkező* gyermek, a korai gyermekségében *megzavart* koravén lurkó teszi górcső alá. A felnőtt író csak asszisztál ehhez a vizsgálathoz. Szinte naivnak kell tettetnie magát, hogy a „cselekmény" utáni évtizedek alatt megszerzett tudás/tapasztalat – mely nyomán sokkal *keményebb,* kérlelhetetlenebb volna az ítélkezés – ne vevődjék észre. (Csupán sodortatja magát a „gyermekszem" által.)

Iskola a határon? *Szanatórium* a főváros határában! A kórossá betegedett világ betegeinek, és az őket kiszolgáló – az intézetet működtető – „betegeknek" (alig érződik itt a fölé- és alárendeltségi viszony) összezárt együttese. Mikrovilág – „különcökkel", a politika által feje tetejére állított, a Rákosi-rendszert s annak összes jogfosztását megszenvedő alakokkal. Ebben a *tüdőbeteg klímában* mindenki veszélyeztetve van. Mindenki menekült. A több – nyolc! – nyelvet beszélő portás éppúgy, mint a visszaemlékező főhős, István faluról Pestre szökött csodaszép édesanyja, aki telefonkezelőként teremti elő a mindennapit magához vett gyermekének.

Fontos a *korai önéletrajz* indítólökése, a nagymama falusi környezetének, valamint a gyermeket is próbára tevő *szeretetteljes ridegség* ábrázolása. S nemkülönben fontosak a hétvégeket bearanyozó érdi (rokoni) kiruccanások szemnyitogató „furcsaságai" (ti. az asztalnál vitázva együtt ebédel a valahai Horthy-csendőr mostohanagyapa és a néphatalomnak rendőrként is biztos őre, a nagybácsi). Ám mindennél lényegesebb a társadalmi hierarchiát, az

iszonytató félelemmel vegyes zavarodottságot, az orvos – beteg, felnőtt – gyermek, Nevelő pajtás – tanuló, ideológiailag képzett – megbízhatatlan stb. viszonyt látleletként fölmutató szanatórium-rajzolatok mikroszkopikus pontossága. Vicchez közeli félrehallások, anekdotikus, a politikai-történelmi helyzetet megfricskázó történetek, az emberiség-boldogító *generalisszimuszok* fullánkkal teli kifigurázásai – mind-mind arra hivatottak, hogy tükrözzék a gyermek-ítélkező *egészséges,* a mű tárgyával szembeni *fölényét.*

*A gyermekkor tündöklete*ben a jól megválasztott (?), a véletlenszerűséget reáliákként – megannyi, a korra fölöttébb jellemző valóság-szeletként – tükröző szanatórium-helyszínek (a porta éppúgy, mint a valahai kápolna sekrestyéjéből átalakított lakás) az író-költő alias kisgyermek számára médiumként szolgálnak. Egy „láthatatlan", érthetetlen, csak bántásaiban-gyötretéseiben valós világot közvetítenek. És ezt az élményt – a gyermekfőt is állásfoglalásra késztető, a kommunizmus mitológiája elleni hadakozást – kell átadnia figyelmeztető mementóként, jobb korok vélhetően szerencsésebb nemzedékeinek. Ez az utolérhetetlen *szellemjáték,* amely által a legnagyobb homályban és ködben is kikerülhető a fürge *harckocsizóra* leselkedő számtalan tankcsapda, Kovács Istvánt arra képesíti, hogy fejlődésregénynek álcázott *korai önéletrajz*ában egy *magatartás-modellt* valósítson meg. Ez két dátumon nyugszik: az ötvenes évek-beli – bár humorra/fekete humorral nemegyszer legyőzött – halált az *1956-os születés,* a levert forradalom ellenére is a megdicsőülés követi. Hogy van valami plebejus, Illyésre emlékeztető „paraszti" rátartiság ebben az emlékezésfolyamban, az az *otthon* kisugárzó hatásában is tetten érhető. Ha jól olvastunk, az ide-oda cikázások ellenére is megvalósuló, sőt izgalmat keltő szerkezeti rend mellett ez a nemzedéki *kiegyenesedés* az önéletírás legfőbb hozadéka.

(A nyelv mint médium) Hangozzék bármilyen furcsán, nem a szerkezet, nem az emlékezéstechnika, nem a gyermekmaszkot megfényesítő – hitelesítő – narrátor „kitekintései", nem a már-már kultikussá növő kalandozás eseményei stb. jellemzik legfőképpen – persze azok is! – *A gyermekkor tündöklet*ét, hanem az egészet *működtető* nyelv. A humoros, a táj (és a paraszti környezet) ízeiben élő? A metaforikus, a rövid, ám költői sűrítettségében lélekrajzi elemeket is rejtő, gyakran kihagyásos mondat? Mindent összevetve, ahogyan az író – fokozatos tágítással – az anyanyelv első szavainak a *félelmétől* eljut az évtizedek alatt érlelt téma – végső soron a *szegénység* mint gyermekkori önarckép – sokszínű (a szenvedés tereit is *színnel* láttató) kibontásához, úgy válik egyértelművé a személyes sors és társadalom egymásra montírozásában jelentkező, tárggyal szembeni alázata.

Persze ennek a „fontolva haladásnak", mégha alig észlelhetni is a szövegen, „vesztese" ugyancsak van. Leginkább avval, hogy az alapjában költői indíttatású, de többé-kevésbé a „krónikaíróra" jellemző elbeszélői modor – ami egyben plasztikusságról tanúskodó, fölényes nyelvkezelésre valló megjelenítő erő – némelykor elbizonytalanodik, s ilyenkor a felnőtt költőre sohasem jellemzően!) túlcsillámlik a mondat.

Példámat a túl szemérmes, a szexualitás legkisebb jelétől is ódzkodó (azt magábafojtó?) gyermek hirtelen „megvilágosodásából" veszem. A *néprádió* iránti kíváncsiság – „addigi életemnek ez volt a legnagyobb csodája" – vitte a kis lurkót, anyjával egyetemben, az egyik nővérke szobájába. S mikor az éjszakás műszak előtt ágyában pihenő hölgy, hogy elnyomja cigarettáját, hirtelen megfordult, a paplan alól kivillant anyaszült meztelensége. Ez a – hacsak egyetlen pillanatra is készen kapott – gyönyör miféle érzéseket szült a szemlélőben? „Furcsa lüktetés iramlott

végig bennem; a napfelkelte parazsat evő, tüzes paripái." Az utólagos, nyilván a felnőtt író *képimádatából* eredeztethető „stilizáció" nem csupán azért rossz, mert költőisége sekélyes, hanem azért is, mert szinte agyonüti a rákövetkező – a gyermek vágyát *híven* tükröző – mondatot („Szerettem volna én is a vőlegénye lenni").

Igaztalan volnék, amikor *A gyermekkor tündöklete* szeplőit – nem túl sok van belőlük – megemlítem? Lehetséges. De evvel az oldallal szemben ott a kikezdhetetlen tisztaság, talán még erősebben észlelhető az alakrajzot egyetlen mondatba sűrítő nyelvi lelemény (a süteményt elcsóró nagymamáról: „Hogy a rosseb egye meg a béledet, mér etted meg, mamám?!"). S végül, de nem utolsósorban a gyermek logikája szerint számtalanszor megvillanó humor („Miért ne lehetne vízdomb, ha van hullámhegy?").

Az ötvenes éveknek ezt a furcsa, *égi* és *földi* alakokat egyként megörökítő „bestiáriumát", amelyben a jó emberek tetteivel kiűzetik a gonosz, a szűkebb és tágabb családi tabló köré épült történelmet, új szereplők, új helyszínek, új idők, friss alakok (és alakoskodók) bevonásával tovább kellene szélesíteni. Természetesen vágyálmomat rögzítettem; annak ellenére, hogy magam is alig hiszek a *kész egész* folytathatóságában. Miért? Erre – vagyis a válasz megkísérlése miatt – hadd hívjam segítségül az önéletírást mint műfajt monografikus bőséggel elemző Szávai Jánost. „A gyermekkornak az emberi személyiség fejlődésében játszott döntő szerepét a legszélsőségesebb módon Jean-Paul Sartre önéletrajza, *A szavak* emeli ki, amelynek többször is ígért folytatása úgy látszik, már sohasem készül el; nem törődve a sürgető tanácsokkal, Sartre nyilván úgy ítélte meg, hogy a jelen (a könyv megírásának jelene) és a régmúlt összevetése tökéletesen megadta a választ arra a kérdésre, amely könyve megírásának kiváltó oka volt: miért lett író – és csak író – a polgárfiókából. A régmúlt már mindent eldöntött, s a régmúlt és a jelen közti átmeneti időszak leírása nem volna más, mint szószaporítás, minőségileg semmi újat nem tenne hozzá *A szavak* nyomán kialakult Sartre-képhez."

Kovács István természetesen nem [nagy]polgárfióka, s a kommunista-beütés is hiányzik belőle. Irdatlan szegénységgel viselős gyermekkorát – hiszen nemzedékét ez a nyomorúság is jellemzi – *meg kellett* írnia. Nem hivalkodásból, nem azért, hogy más jellegű, a gyermekkorukat szerencsésebb nézőpontból közelítő írók műveit netán elhomályosítsa. Hát akkor miért? *Önbecsülésből.* A folytathatóság meg – cáfoljon rám! – legyen a saját gondja!

Szakolczay Lajos